

МОЖЛИВОСТІ ЗНИЖЕННЯ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто статистичні показники імпорту агропродовольчої продукції в Україну з деталізацією динаміки та структури. Виділено продукцію, що є традиційною для вітчизняного сільськогосподарського виробництва, однак зараз характеризується від'ємним зовнішньоторговельним сальдо. Здійснено оцінку напрямів аграрної галузі, розвиток яких здатен покращити власну самозабезпеченість внутрішнього продовольчого ринку України. Загалом ситуація з імпортом сировини і харчових продуктів не є критичною, однак при цьому існують можливості для зниження залежності нашої країни від закордонних поставок продовольства.

Ключові слова: імпорт, сальдо, продовольство, залежність, перспективи.

DUKHNITSKYI B.

NSC "Institute of Agrarian Economics"

POSSIBILITIES OF REDUCING THE IMPORT DEPENDENCE OF UKRAINIAN DOMESTIC FOOD MARKET

The article considers statistical indicators of agri-food imports to Ukraine with details of dynamics and structure. Some products that are traditional for domestic agricultural production, but have a negative foreign trade balance, are highlighted. Made an assessment of the directions in the agricultural sector, development of which is able to improve their own self-sufficiency on the domestic food market of Ukraine. In general, the situation with import of raw materials and food products is not critical, but there are opportunities to reduce our country's dependence on foreign food supplies. Agricultural imports in our country are characterized by volatility and the absence of a clearly defined commodity structure. Its value is determined predominantly by the purchasing power of domestic consumers. At the same time, some of the import purchases are carried out objectively because of the lack of production opportunities within the country, and the other part is the result of changes in the priorities of agricultural production along with changing of consumers' needs. In the near future, the current tendencies of agrarian import will be stable for Ukraine. Moreover, there are many products, foreign trade balance of which should be better, so the government, together with producers and other interested market participants should develop such areas of the agriculture. First of all, we are talking about chickens, lard and fat, cheese, tomatoes, cucumbers, cabbage, onions, seed corn and sunflower for sowing. On the other hand, we could recognize positive trends in fruit growing and extraction of aquatic biological resources in inland waters of Ukraine. In recent years, in particular, records have been set for total exports of fruit and berry products. With a favorable implementation of this scenario, in fact, only critical imports will remain, without which it is impossible to do without. Recent trends suggest that successful single examples of import substitution exist with the right integrated approach. Anyway, having become more mobile, our agri-food market is still not fully structured, leaving open the question of the balance of production, foreign trade and consumption.

Keywords: import, balance, food, dependence, prospects.

Постановка проблеми. Україна переважно забезпечує потреби внутрішнього продовольчого ринку за рахунок власного виробництва, однак окремі товарні позиції в структурі сільськогосподарського імпорту можуть бути заміщені або зменшені у кількісних та вартісних обсягах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією, в тому числі її імпорту, присвячені публікації таких вітчизняних вчених, як С.М. Кваша [3, 4], Ю.О. Лупенко [6], М.І. Пугачов [5, 6], В.І. Власов [3, 4], Н.І. Патики [5], О.В. Хомаківська [5] та ін., а також статистичні і аналітичні матеріали фахових тематичних ресурсів [1, 2].

Формулювання цілей статті. Визначення потенціалу точкового імпортозаміщення окремих груп агропродовольчої продукції в Україні через співставлення економічної доцільності виробництва та наявних порівняльних переваг зовнішньої торгівлі.

Виклад основного матеріалу. За досліджуваній період імпорт агропродовольчої продукції в Україну збільшився з 0,9 млрд дол. у 2000 році до 5,7 млрд дол. у 2019 році [1]. Стабільне зростання фіксувалось до 2013 року включно, коли імпорт досягнув історичного максимуму, а саме 8,2 млрд дол. Починаючи з 2014 року в результаті тривалого економічного спаду він знижувався два роки поспіль (обвалившись до 3,5 млрд дол. 2015 року), та відновивши динаміку зростання у 2016 році, яка триває і донині (рис. 1).

На відміну від експорту, частка агропродовольчої продукції в загальному імпорті України змінювалась не так різко (з 6,5 % у 2000 році до 9,5 % у 2019 році), оскільки більшість часу вона не перевищувала 10 % (рис.2). Як свідчать дані офіційної статистики, ключовими статтями в нашому загальному імпорті у 2019 році стали електричні машини і обладнання (21,9 %), а також мінеральні продукти (21,4 %, в основному, паливо і нафта). 2000 року мінеральні продукти займали майже половину вартості зарубіжних поставок товарів в Україну, а в цілому за 19 років їх імпорт, як і електричних машин, у грошовому виразі збільшився [1].

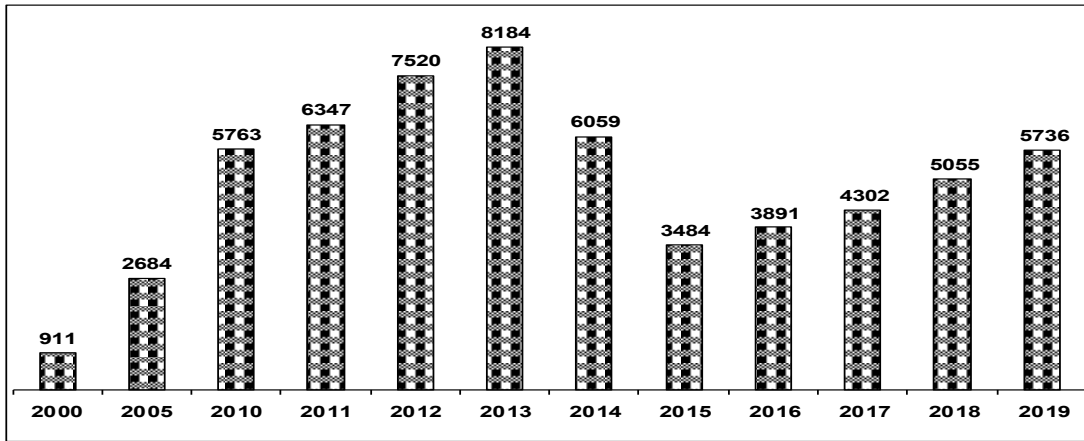

Рис. 1. Динаміка імпорту аграрної продукції в Україну, млн дол. США

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Географічна структура поставок продукції сільського господарства в Україну формується за рахунок трьох основних регіонів на чолі з Європейським Союзом. Минулого року закупівлі в країнах ЄС сягнули 3133 млн дол., що склало більше половини від всього аграрного імпорту нашої держави. Також відзначимо поставки з Азії – 1125 млн дол., Латинської Америки – 453 млн дол., Африки – 282 млн дол. [1].

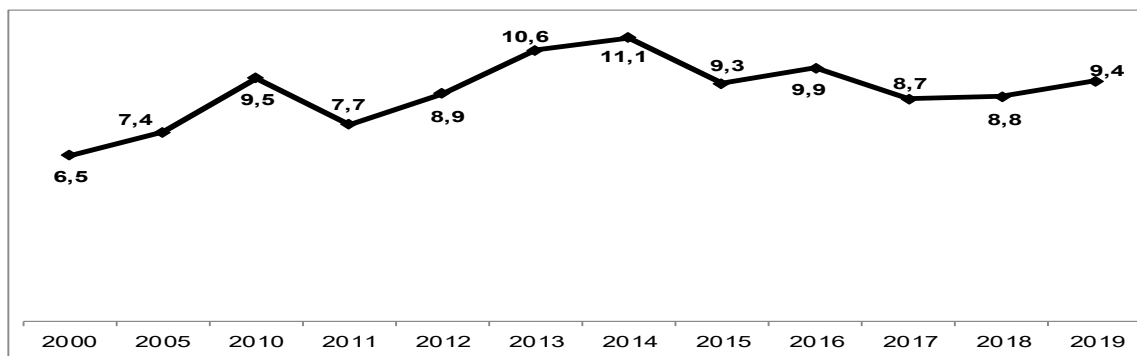

Рис. 2. Частка імпорту продукції АПК в загальному імпорті України, %

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Якщо порівнювати нинішню ситуацію стосовно імпорту з 2010 роком, то Європейський Союз значно посилив присутність на вітчизняному продовольчому ринку, частка азійських країн залишилась практично незмінною, дещо втратили свої позиції представники Латинської Америки, а найбільше падіння у відсотковому значенні відбулось для регіону СНД, втрати якого розрахунково перевищили 2/3 від колишніх значень. Знову ж таки, це стало наслідком подій, які відбуваються з 2014 року між Україною та Росією, тому фактично будь-яка взаємна торгівля, включаючи продовольчий напрямок, має двосторонні обмеження. Натомість зона вільної торгівлі з Євросоюзом сприяла не лише нарощуванню українського експорту на ринки країн цього регіонального угруповання, а й посилила його вплив на товарну і географічну структуру імпорту агропродовольчої продукції в Україну. В результаті, ЄС завоював абсолютну більшість тих сегментів ринку, які втратили країни СНД та Латинської Америки (рис. 3).

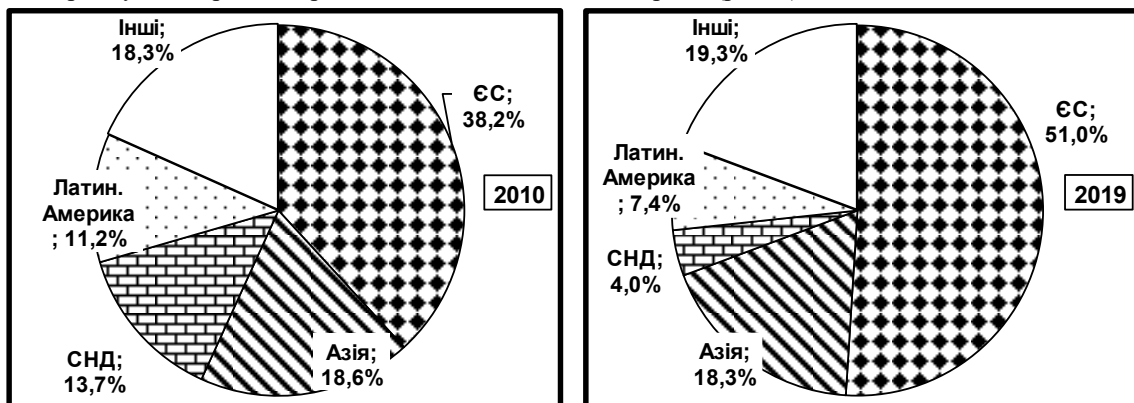

Рис. 3. Зміна регіональної структури імпорту продукції АПК України, %

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Варто відзначити, що навіть в динаміці по роках два найбільші за вартістю обсяги імпорту для нас припадають на один вид рослинницької (плоди, ягоди, горіхи) та один вид тваринницької продукції (риба і морепродукти), хоча загалом основна частина товарних підгруп тут відносяться до продукції харчової промисловості. За підсумками 2019 року домінуючими у товарній структурі агропродовольчого імпорту в Україну виявились плодово-ягідна продукція, риба і ракоподібні, алкогольні і безалкогольні напої, тютюнові вироби, різні харчові продукти, насіння олійних культур, какао-вироби і шоколад. Названі товарні позиції зайняли 56 % нашого імпорту в грошовому виразі [1].

Основна різниця з 2010 роком полягає у стабільності орієнтації на закупівлі за кордоном п'яти продовольчих груп (крім фруктів і риби, це тютюнова продукція, різноманітні харчові продукти і шоколадні вироби). В той же час м'ясо і олії з жирами поступилися своїм місцем напоям і насінню олійних, що відобразило, відповідно, зміну споживчих уподобань та ширше використання зарубіжної селекції у вітчизняному сільськогосподарському виробництві (рис.4).

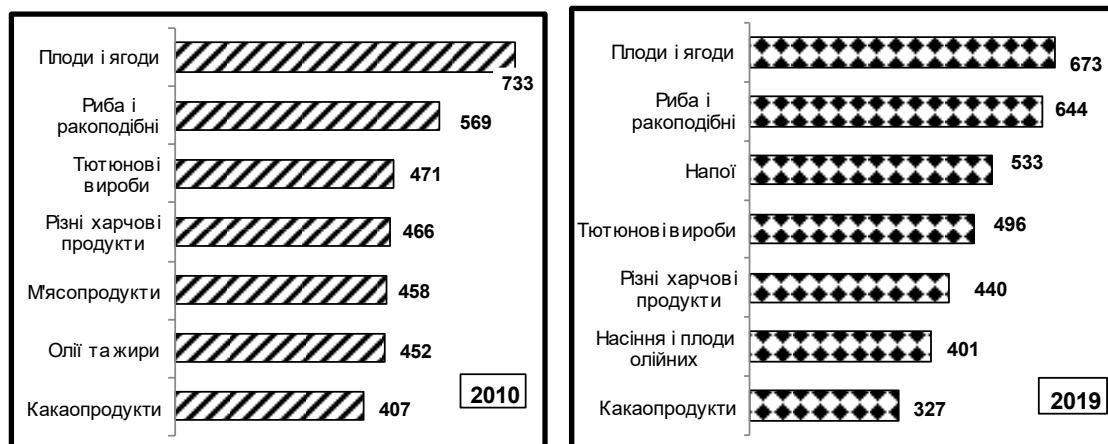

Рис. 4. Зміна товарної структури імпорту продукції АПК в Україну, млн дол.

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Стосовно аграрного імпорту з Європейського Союзу Україна встановила квоти лише для трьох груп продукції – свинини, м'яса птиці разом з напівфабрикатами і цукру. В останні роки квота на імпорт свинини використовується більш ніж на 50 %, на м'ясо птиці – майже наполовину, тоді як на цукор фактично не використовується.

Враховуючи відносно незначні обсяги нашого аграрного імпорту, позиція України в рейтингу країн-покупців продовольства є помітно нижчою, ніж в експорті. У 2018 році Україна зайняла в цьому переліку далеке 56-е місце [2]. Разом з тим, минулого року ми увійшли до числа двадцяти основних імпортерів в кількісних обсягах по цитрусових фруктах, бананах, мороженій рибі, тютюновій сировині та спирту менше 80 об %.

Можна впевнено констатувати, що для України як повноцінного учасника глобальної торгівлі наявність імпорتنих закупівель сільськогосподарської продукції є цілком природним явищем. По аналогії з експортом, наш аграрний імпорт теж демонструє ознаки традиційності, включаючи здебільшого продукти, які ми не можемо виробляти в силу об'єктивних причин. Кожного року найбільші за вартістю витрати наші компанії-імпортери здійснюють на екзотичні фрукти, морську рибу і морепродукти, каву, чай, пальмову олію, какао, міцні алкогольні напої, сировинний тютюн [3, 4, 6].

Якщо глибше аналізувати товарну і географічну структуру імпорту продукції АПК в Україну, а також враховувати часті зміни кількісних і вартісних обсягів поставок з-за кордону певних товарів, ще більш очевидною стане його нестабільність у порівнянні з експортом. Це призводить до ситуації, коли імпорт важче прогнозувати навіть на декілька років вперед. Наприклад, у 2014-2015 роках просідання імпорту було набагато більшим, ніж експорту, а його пікові значення до цих пір залишаються недосягнутими. Натомість у зовсім непередбаченому 2020 році, після багатьох кризових явищ глобального характеру і внутрішніх економічних негараздів в Україні, які з часом спричинили зниження експорту, агропродовольчий імпорт демонструє впевнене зростання. Загалом у критичні періоди будь-яка країна в першу чергу обмежуватиме експорт продовольства, щоб внутрішній ринок залишався більш стабільним, тоді як імпорт харчових продуктів, навпаки, може бути здійснений у максимально сприятливому режимі.

За період незалежності вітчизняний продовольчий ринок став помітно глобалізованішим, наші споживачі, як і всюди в світі, швидше мають можливість дізнатись та спробувати нові модні тенденції у харчуванні, що насамперед відображається в товарній структурі імпорту. Нові угоди про зони вільної торгівлі зробили український ринок доступнішим для наших торговельних партнерів, тому триваюче поступове нарощування аграрного імпорту стало наслідком в тому числі взаємної лібералізації. У найближчій перспективі, при відсутності серйозних структурних потрясінь, які, однак, залишаються високоймовірними, Україна збереже залежність від звичних імпорتنих поставок, але конкретні їх обсяги визначатимуться актуальною кон'юктурою нашого внутрішнього ринку.

На основі наведених даних можна зробити висновок про перспективи окремих напрямків вітчизняного сільськогосподарського виробництва, беручи до уваги показники, яких воно досягало в минулому. Дуже показовим є факт, що історичні успіхи нашого виробництва напряму стосуються тих секторів, по яких на даному етапі спостерігається найбільша залежність від імпорту. Мова йде, в першу чергу, про галузі садівництва та добування водних біоресурсів. Як свідчать дані ще радянської статистики, Україна серед усіх республік була беззаперечним лідером з виробництва фруктів. При цьому за тих часів вона мала рекордний збір на рівні 3986 тис. тонн у 1977 році, а в останній рік перед здобуттям незалежності було вироблено 2902 тис. тонн плодів і ягід [1]. Також Українська РСР в Радянському Союзі мала найбільші площі плодоягідних насаджень у плодоносному віці, хоча і не мала найвищих показників урожайності. Тому наша держава за умови активного впровадження інтенсивних технологій та поступового збільшення площ під садами має усі можливості принаймні відновити попередні обсяги виробництва фруктів.

Існують можливості і для деякого пом'якшення впливу імпортової продукції на ринок риби. З початку незалежності на протязі фактично десяти років добування водних біоресурсів в Україні знаходилося на рівні 350-400 тис. тонн. Поступово цей показник знижувався, досягши свого мінімуму у 90 тис. тонн після втрати Криму, бо основна маса риби виловлювалась у морській зоні [1]. Зменшувався за аналізований період вилов риби також у внутрішніх водоймах. На даний час швидких результатів тут досягти не вдасться, однак поступово нарощуючи потенціал внутрішніх водних об'єктів, які здебільшого використовуються неефективно, вдасться стабілізувати рівень власного добування риби і супутніх продуктів. Наша країна залишиться суттєво залежною від імпорту морської риби і морепродуктів з країн Північної Європи, але забезпечить ширший товарний асортимент продукції вітчизняного виробництва на постійній основі.

Виходячи з наявної інформації, наша держава залишатиметься самодостатньою в питанні продовольчої безпеки, задовольняючи, подекуди зі значним запасом, левову частку потреб внутрішнього ринку завдяки власному виробництву. Також ми продовжимо відігравати провідну роль на глобальному аграрному ринку зернових, олійних культур і соняшникової олії. Помітні позитивні зрушення в органічному виробництві та розширенні товарного асортименту продукції з вищою доданою вартістю дають підстави сподіватись на подальше зростання в цих напрямках, однак через низькі стартові позиції точно оцінити потенційні можливості їх розвитку дуже складно. З часом ще більший вплив на розвиток кожної галузі чинитимуть профільні підприємства, які, на відміну від господарств населення, мають більше матеріальних ресурсів та економічних стимулів для сталого розвитку і освоєння нових ринків [5]. Наявні тенденції демонструють, що галуззю з помітним зростанням частки спеціалізованих виробників має стати виробництво плодів і ягід. На користь цієї думки свідчать цифри останніх років, найяскравіше виражені у збільшенні кількісних і якісних показників експорту вітчизняної плодово-ягідної продукції. Зокрема, у 2018-2019 роках двічі поспіль оновлювались рекорди вартісних обсягів експорту до 229 і 260 млн дол. відповідно. В цьому випадку історичні традиції, посилена увага до галузі з боку держави і профільних асоціацій, зміна експортних пріоритетів самими виробниками дають сильний поштовх і для розвитку внутрішнього ринку плодів і ягід, особливо стосовно типових для нашого клімату фруктів, пропозиція яких здатна буде стабілізуватись на рівні, який би виключав необхідність їх імпорту.

Якщо успішно завершаться триваючі в даний час переговори по створенню нових зон вільної торгівлі, це відкриє ще більше можливостей для використання наявного експортного потенціалу та дасть поштовх до ширшої товарної диверсифікації внутрішнього виробництва в бік продуктів з глибшим ступенем переробки [5]. А найбільш залежною Україна залишиться від імпортних поставок рибної продукції і екзотичних фруктів, оскільки традиційно закуповуватиме значні обсяги морської риби, цитрусових і бананів, кави і чаю, не володіючи природно-кліматичними умовами для їх виробництва. Враховуючи світові тренди прагнення до здорового харчування, у нас має продовжити зростати попит на фрукти і овочі, а ще існує висока ймовірність збільшення споживання м'ясної і молочної продукції, оскільки зараз воно знаходиться на доволі низькому рівні.

Разом з тим, актуальні дані 2020 року підтверджують, що для України залишається негативним сальдо зовнішньої торгівлі такими важливими товарами, що цілком могли б вироблятися у нас в достатній кількості і більше експортуватися, перекидаючи імпорт, як молодняк свійської птиці, сало і жир, сири, помідори, огірки, капуста, цибуля, насіннева кукурудза і соняшник для сіви. Зазначимо, що найсвіжішим позитивним прикладом подолання імпортозалежності для нас стала ситуація з яблуками. Тривалий час ми імпортували більше свіжих яблук (в основному, з Польщі), ніж експортували. Ввезена продукція здебільшого заповнювала собою преміум-сегмент на полицях супермаркетів. Але вже згадані зміни в галузі призвели до того, що Україна у 2018-2019 роках мала позитивне сальдо в зовнішній торгівлі яблуками, яке, втім, поки що в неповному 2020 році є від'ємним. Це найяскравіший приклад того, як при правильному підході за короткий період можна докорінно змінити баланс ситуації, що вже вкорінилась.

Вітчизняний ринок агропродовольчої продукції зазнав багатьох структурних змін за період незалежності, включаючи відхід від планово-командної системи господарювання, проведення аграрної реформи на селі та функціонування в умовах вимушеної переорієнтації виробничо-експортної діяльності. Ставши більш мобільним, наш агропродовольчий ринок все ще до кінця не структуривався, залишаючи відкритим питання збалансованості показників виробництва, зовнішньої торгівлі та споживання. В останні

роки змінюється механізм його функціонування, що дає підстави сподіватись на кращу прогнозованість розвитку аграрної галузі та пов'язаних з нею сфер економіки в середньо- і довгостроковому періодах.

Висновки. Як і будь-яка держава в світі, Україна не може обійтись без імпорتنих закупівель визначених груп сільськогосподарської продукції, що недостатньо представлені на вітчизняному продовольчому ринку. В першу чергу, сюди відносяться різні екзотичні фрукти, морська риба і ракоподібні. Разом з тим, є й інша продукція, зовнішньоторговельний баланс за якою залишає бажати кращого, тому держава разом з виробниками та іншими зацікавленими учасниками ринку повинні розвивати такі напрямки галузі. При сприятливій реалізації даного сценарію фактично залишиться тільки критичний імпорт, без якого неможливо обійтись. Останні тенденції свідчать, що успішні поодинокі приклади імпортозаміщення існують за правильного комплексного підходу.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. FAOSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>
3. Експорт та імпорт продукції аграрного сектору України: стан та тенденції / [Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В. та ін.]; за ред. С.М. Кваші. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 80 с.
4. Кваша С.М. Імпорт агропродовольчої продукції та можливості його заміщення національним виробництвом / С.М. Кваша, В.І. Власов, Н.В. Кривенко, Б.В. Духницький // Економіка АПК. – 2014. - №5. – С. 11-21.
5. Сучасні тенденції конкурентоспроможності сільського господарства України на світовому ринку : методичні рекомендації. [Патика Н.І., Пугачов М.І., Хомаківська О.В., Штакал М.А.] ; за ред. О.В. Хомаківської, Н.І. Патики. Вінниця : ТОВ «Віндрук», 2019. 46 с.
6. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства: монографія / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015. – 320 с.

References

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. FAOSTAT. Retrieved from: <http://faostat.fao.org>
3. Eksport ta import produktii ahromoho sektoru Ukrainy: stan ta tendentsii / [Kvasha S.M., Vlasov V.I., Kryvenko N.V. ta in.]; za red. S.M. Kvashi. – K.: NNTs «IAE», 2013. – 80 p.
4. Kvasha S.M. Import ahroprodovolchoi produktii ta mozhlyvosti yoho zamishchennia natsionalnym vyrobnytstvom / S.M. Kvasha, V.I. Vlasov, N.V. Kryvenko, B.V. Dukhnytskyi // Ekonomika APK. – 2014. - №5. – pp. 11-21.
5. Suchasni tendentsii konkurentospromozhnosti silskoho hospodarstva Ukrainy na svitovomu rynku : metodychni rekomendatsii. [Patyka N.I., Puhachov M.I., Khodakivska O.V., Shtakal M.A.]; za red O.V. Khodakivskoi, N.I. Patyky. Vinnytsia: TOV «Vindruk», 2019. – 46 p.
6. Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monohrafiia / Yu.O. Lupenko, M.I. Puhachov, B.V. Dukhnytskyi ta in.; za red. Yu.O. Lupenka, M.I. Puhachova. – K.: NNTs «IAE», 2015. – 320 p.

Надійшла / Paper received : 23.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020